

PEŞƏ TƏHSİLİ VƏ TƏLİMİNDƏ MƏQSƏDLİ İNTEQRATİV PRİNSİPLİ SƏMƏRƏLİ TƏLİM MODELİNİN İŞLƏNİLMƏSİ

Qadir Qafarov,

*Azərbaycan Texniki Universitetinin
Mühəndis fizikası və elektronika kafedrasının baş müəllimi,
peşə təhsili üzrə müstəqil tədqiqatçı
e-mail: qafarov1997@gmail.com*

UOT: 377

Xülasə. Azərbaycanın təhsil sistemində peşə təhsili olduqca mühüm mövqeyə sahibdir. Ona görə də dövlətimiz tərəfindən bu sahə daim inkişaf etdirilir və peşə təhsilinin dünya standartlarına integrasiyası proqramı müvəffəqiyyətlə həyata keçirilir. Bu keçid mərhələsində ən böyük yük təhsilverənlərin və onların tənzimlədikləri təlim prosesinin üzərinə düşür. Təhsilverənlər mühiti nəzərə alaraq, auditoriyanın səviyyəsinə uyğun peşə təhsili və təlimi xüsusiyyətləri çərçivəsində təlimi həyata keçirirlər. Təlim prosesi mürəkkəb və bir o qədər də vacibdir. Onun düzgün təşkil edilməsi peşə təhsilində qarşıya qoyulmuş hədəflərə nail olmaqda əvəzsizdir və deyərdik ki, məhz bu faktordan asılıdır. Təlimin təşkilində dünya pedaqoqlarının təcrübəsinə müraciət etmək məqsədəuyğun olardı. Belə ki, Azərbaycanda peşə təhsili və təlimi üçün invariant bir modelin olmadığını qəbul etsək, bu düzgün bir qərar olar.

Məqalədə öyrənmə və öyrətmə prosesləri ilə əlaqəli təlim metod və üsullarına nəzər yetirilmişdir. Hər bir metod və üslubun xarakterik nöqtəsi, üstünlüyü müəyyən edilmiş və bu keyfiyyətləri bir maddədə birləşdirməyə cəhd edilmişdir. Nəticədə peşə təhsili və təlimi üçün integrativ prinsipli səmərəli təlim modeli meydana çıxmışdır. İlk müzakirələr əsasında söyləyə bilərik ki, model üstün keyfiyyətlərə və adaptiv xüsusiyyətlərə malikdir.

Açar sözlər: təlim üslubları, təlim metodu, peşə təhsili, səmərəli təlim modeli, texniki-peşə təhsili.

Key words: training styles, training method, vocational education, efficient training model, technical-vocational education.

Ключевые слова: стили обучения, метод обучения, профессиональное образование, эффективная модель обучения, профессионально-техническое обучение.

Məlum olduğu kimi, peşə təhsili və təliminə müraciət edənlərin müəyyən bir qismi qavrama və məzmunun şüurda məqsədyönlü qərarlaşmasında müəyyən dərəcədə çətinlik yaşayır. Məhz bu səbəbdən təlim strategiyası seçilməli və mühitin xüsusiyyətləri nəzərə alı-

naraq təlimin təşkili səmərəli formada aparılmalıdır. Peşə təhsili və təlimi sistemində təlim-tədris prosesinin təşkili mürəkkəb struktura malik bir prosesdir. Xüsusilə də texniki-peşə təhsilində tədrisin təşkili və qiymətləndirilməsi baxımından olduqca çətin və bir o qədər də təhsilverəndən xüsusi keyfiyyət tələb edən bir mə-

sələdir. Təlimin təşkili məsələsində proseslər-arası keçid və məzmununda forma baxımından dəyişiklik yaratmadan çatdırılmasına diqqət yetirmək lazımdır. Məsələnin ciddiyyəti nəzərə alınaraq təlim prosesinin keyfiyyətli təşkili, əlbəttə, təhsilverən tərəfindən müraciət ediləcək təlim metodundan əsaslı dərəcədə asılıdır. Burada təlimin üsul və metodları müxtəlif faktorlar əsasında müəyyən edilir. Peşə təhsili və təlimi sistemində təhsilalanların qavrama və mücərrəd anlayışlara yanaşma dərəcəsinin digər təhsil səviyyələrindən fərqləndiyi üçün təlim metodunun müəyyənləşdirilməsində ilkin kriteriya kimi auditoriyanın bilik və bacarıq səviyyəsi götürülməlidir. Bəzi təhsil işçiləri üçün səmərəli öyrənmə fəaliyyəti, sadəcə auditoriyada təqdimetmə qabiliyyətinin (başqa sözlə, təqdimat bacarığı) yüksək səviyyədə olması ilə əlaqəli deyildir. Belə ki, əgər təhsilverənin auditoriyada təqdimat bacarığı yüksək səviyyədədirsə, düzgün və səlis nitqə sahibdirsə, auditoriyada baş verən proseslərə adekvat cavab verə bilirsə, təhsilalanların diqqətini yayındırmadan dinləməyə cəlb edərsə və s. bu kimi xüsusiyyətlər onun yüksək keyfiyyətlərə malik olmasından xəbər verir. Deyilən fikirlərdən belə bir sual ortaya çıxır. *Səmərəli öyrənmə təlimə cəlb olunan fərdlərin təlim prosesi müddətində təlimçiyə heyranlıq hissi ilə qulaq asması və təlimin sonunda "ay, nə gözəl idi" ifadəsini işlətməsidirmi?* Bu yanaşmanı məhdud çərçivədə qəbul etmək düzgün olardı. Geniş mənada isə səmərəli öyrənmə təqdimat bacarığının yüksək keyfiyyətlə təmin edildiyi öyrənmə prosesi deyildir.

Son dövrlərdə baş vermiş tendensiya (sənayeləşmə, xüsusi keyfiyyətlərə malik kadr hazırlığının zəruriliyi, sənayenin avtomatlaşdırılması) öyrənmə prosesində də yanaşmanın fərqliliyinə gətirib çıxarmışdır. Pedaqoqlar və təhsil texnoloqları tərəfindən səmərəli öyrənmə mühitinin ölçüsü və hansı formada təşkil olunarsa daha yaxşı nəticələrin əldə olunması (yəni məhsuldarlığı) kimi komponentləri özündə cəmləşdirən nəzəriyyənin və konseptual modelin işlənilməsinə dair tədqiqatlar aparılmış və bu proses hazırda da davam etməkdədir.

Metodların müəyyənləşdirilməsi

Səmərəli öyrənmə və təlim prosesləri ilə bağlı

bir çox modellər mövcuddur. Həmin modellərin tətbiqi imkanları və məhdudiyyətləri baxımından bir-birindən fərqləndiyini müşahidə etmək mümkündür. Deməli, bəzi modelləri konseptual hesab etməmək mümkündür.

Ümumi yanaşma çərçivəsində bir çox öyrətmə modeli konkret istiqamət üzrə düzgün və məqsədyönlü nəticələr əldə etmək üçün idealdir. Lakin konkretləşmə apardıqda görürük ki, modellərin baxılan halda tətbiqi imkanları məhdudlaşır. Bu, o demək deyildir ki, öz təsdiqini tapmış model təhsilin pillələrində eyni səviyyədə səmərəli olmayacaqdır. Əsas vurğulamaq istədiyimiz məsələ tətbiq olunan təhsil pilləsinin özünəməxsus xüsusiyyətlərinin modeldə nəzərə alınmamasıdır. Yəni modeldə tətbiq sahəsinin əsas özək prinsipləri hiss edilməlidir. Əks təqdirdə, səmərəli öyrənmə mühitinin təşkilində faydalılıq aşağı düşəcəkdir.

Yuxarıda demək istədiyimiz odur ki, ümumi yanaşma çərçivəsində verilən səmərəli öyrənmə modellərinin birbaşa peşə təhsili və təlimi sistemində tətbiqi gözlənilən nəticələrin əldə edilməsində faydalı olmaya bilər. Buna baxmayaraq peşə təhsili və təlimi sisteminin xüsusi çalarını həmin modelə tətbiq etməklə səmərəli öyrənmə mühitinin qurulmasına nail olmaq mümkündür. Orta təhsil səviyyəsi üçün nəzərdə tutulmuş bilik və bacarıqlar peşə təhsili səviyyəsində eyniyüklü deyildir. Orta məktəblərdə fizikanın tədrisi prosesindən nümunə gətirmək olar: 11-ci sinfin fizika dərslərində verilən **"1.4. Kondensatorlar. Elektrik tutumu"** mövzusunun tədrisində araşdırma 1 və araşdırma 2 təhsilalanların kondensatorların iş prinsipini dərk etməsi üçündür. Eyni mövzunun peşə təhsili və təlimində tədrisi bir qədər fərqli istiqamətdə aparılmalıdır. Mövzunun tədrisində kondensatorların iş prinsipinin öyrənilməsi integrativ prinsiplə və ixtisasla əlaqələndirilməlidir. Konkret situasiyalar yaradılaraq kondensatorların dövrədə tətbiqi araşdırılmalıdır. Nümunədən də aydın göründüyü kimi, burada qazanılan bilik və bacarıqların tutumunda və ağırlığında fərqlilik mövcuddur. Fərqli bilik və bacarıqların qazanılması qiymətləndirmə prosesində də fərqliliyin olması deməkdir. Qeyd olunan nümunədə bir daha konkretləşdirilmiş təlim modelinin işlənilməsinin zəruriliyini görürük.

Peşə təhsili və təlimi sisteminə uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə vahid təlim modelinin işlənilməsinə dair aparılan araşdırmada təlim metod və texnikalarına nəzər yetirilmişdir. Peşə təhsili və təlimi sistemində təhsilalanlar üçün qavrama dərəcəsi, bilik və bacarıqların formalaşdırma kriteriyaları müəyyənləşdirilərək 1957-ci ildə amerikalı təhsil texnoloqu Edqar Deyl tərəfindən təklif olunan **“Təcrübə konusu”** (The Cone of Experience) modeli üzərində dayanılmışdır. Bəzi ədəbiyyatlarda bu modelin bugünkü müasir təlim metodlarına da istiqamət verən bir model olduğu qeyd olunur. Məhz müəllif tərəfindən də bu modelin bazasında peşə təhsili və təlimi sistemində təlimin təşkili, qiymətləndirmənin aparılması üçün model irəli sürülmüşdür. *“Eşitdiklərimi unuduram, gördüklərimi xatırlayıram, etdiklərimi öyrənirəm”* qədim çin atalar sözü verilən integrativ təlim modelinin mahiyyətini və hədəf məqsədini olduqca açıq formada izah edir. Bu modelin əsas mahiyyəti təlimin hədəf məqsədlərinin qavranılmasında istifadə edilən təlim texnikaları və vasitələrinin şüur strukturunda formalaşması prosesini və bu prosesin faiz göstəricilərinin müəyyən edilməsidir. Müəllif tərəfindən peşə təhsilində səriştəsaslı modulların integrativ prinsip əsasında qurulan təlim prosesinin məhsuldarlığının artırılması üçün verilmiş modeldə həm təlimin gedışı istiqamətinin müəyyənləşdirilməsi, həm də qiymətləndirmə prosesinin sadələşdirilməsinə nail olmaq mümkündür.

Edqar Deylin *“Təcrübə konusu”* təlim modelində *fərdlərin öyrənmələrini artıran, sürətləndirən və sadələşdirən* 3 əsas elmi prinsipi mövcuddur. Həmin prinsiplər peşə təhsili və təlimi üçün verilən modeldə də gözlənilir:

– *Öyrənmə prosesində iştirak edən duyğu orqanlarımızın sayı nə qədər çoxdursa, bir o qədər səmərəli öyrənmə mühitinin qurulmasından söhbət gedə bilər və yaddaşda möhkəmlənər.*

– *Ən yaxşı öyrənilən mövzular (anlayışlar) həyat fəaliyyətimizdə və “edərək” öyrəndiklərimizdir.*

– *Ən yaxşı öyrənmə konkretən mücərrədə və sadədən mürəkkəbə doğru izlənilən yol ilə mümkündür.*

Bu modelin seçilməsində əsas kriteriya E.Deylin apardığı tədqiqatda yaddaş tutumları-

nın paylama faizlərinin konkret göstərilməsi idi: oxunanların 10%-i, eşidilənlərin 20%-i, görünlənlərin 30%-i, həm görüb, həm eşidilənlərin 50%-i, söylədiklərinin 70%-i, həm edib (etmək), həm də söylədiklərinin 90%-i yadda qalır.

Tədqiqatın ilkin mərhələsində peşə təhsili və təlimi sistemi üçün uyğun tələblərə cavab verən model seçimi aparılmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, audiovizual vasitələrlə zəngin və tətbiqi fəaliyyətləri özündə cəmləşdirən E.Deylin təlim metodunu uyğunlaşdırmaq şərti ilə peşə təhsili və təlimi sisteminə inteqrasiyası mümkündür. Hətta modelin tətbiqi ixtisaslı kadr potensialının artırılmasında böyük imkanlar yaradacağını düşündürür. Nəticə olaraq peşə təhsili və təlimi sistemi üçün səmərəli öyrənmə prosesində ümumi prinsiplər müəyyən edilmişdir. Bu prinsiplər təhsilin digər səviyyələrinə də uyğundur:

– *təhsilverənlər (əsasən istehsalat təlimi ustaları və ixtisas fənn müəllimləri) şifahi izahat üsulundan istifadə etməməlidir (nə qədər uzun və yorucu nitq olarsa, təhsilalanların aktivliyində bir o qədər azalma müşahidə edilir);*

– *vizualizasiyaya və vizual vasitələrə xüsusi diqqət yetirilməlidir;*

– *“tətbiq edərək” və “yaşadaraq” təlim metodları mütləq intensiv tətbiq edilməlidir;*

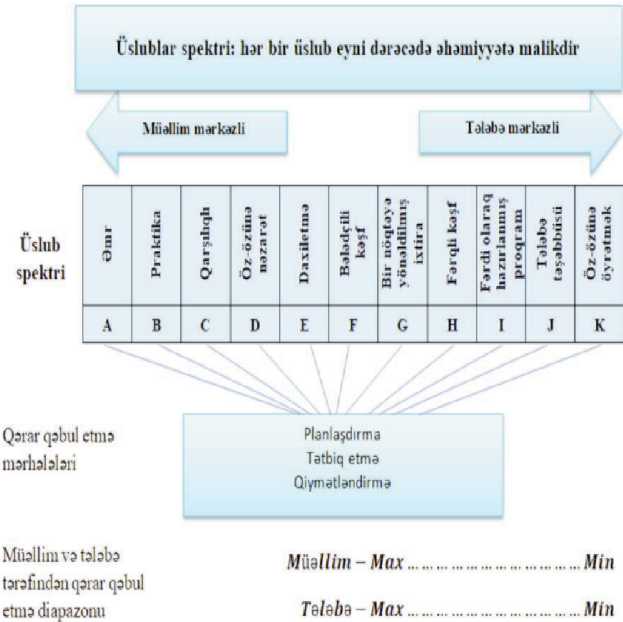
– *təhsilverənlər bu fəaliyyət ardıcılığını izləməlidir (izah et, tətbiq et, izah etdir və tətbiq etdir);*

– *təlimdə bütün duyğu orqanlarına müraciət edilməlidir.*

M.Mosston və Ş.Aşvort tərəfindən 1990-cı ildə hazırlanmış bu təlim modeli sonrakı illərdə Mosston tərəfindən yenidən işlənmiş (2002) və bu modelə daxil olan tədris üslubları **11** kateqoriyada toplanılmışdır. Bu üslublar hərflərlə işarələnir və bunlara **(A) əmr, (B) praktika, (C) qarşılıqlı, (D) öz-özünə nəzarət, (E) daxiletmə, (F) bələdçili kəşf, (G) bir nöqtəyə yönəldilmiş ixtira, (H) fərqli kəşf, (İ) fərdi olaraq hazırlanmış proqram, (J) tələbə təşəbbüsü və (K) öz-özünə öyrətmək** daxildir.

Mosston modelində tapılan təlim üslubunun ümumi xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi sadalamaq olar. Mosstonun təlim üslubları spektri müəllimlərin idman zallarında tətbiqləri üçün faydalı olan təlim və öyrənmə barəsindəki nəzəriyyələrini bir-birinə inteqrasiya etdirən faydalı

imkanlar yaratdı. Təlimlə əlaqəli nəzəriyyələr təhsilverənin təlimin dərkedilməsinə, davranışlarına və həyata keçirilməsinə bilavasitə təsir göstərir (*şəkil 1*).

Şəkil 1. Mosstonun təlim üslub spektri

Üslub spektrinin analizi göstərir ki, praktiki fəaliyyətin bazasında qurulmuş bədən tərbiyəsi təliminin təşkili üçün təklif olunan bu model praktikəsaslı fəaliyyətlərin icra və qiymətləndirmə proseslərində faydalıdır. Bunları nəzərə alsaq, üslub spektrinin istehsalat təlimi dərslərində tətbiqi və fəaliyyət planlaşdırılmasında nəzərə alınmasını təklif etmək olar.

Modeldən də göründüyü kimi, təlimin aparılmasında mühit xüsusiyyətləri çərçivəsində, eyni zamanda vahid məqsəd nəzərə alınmaqla bir çox öyrətmə üslubuna müraciət etmək olar. Üslub spektrinin ilkin seçimində ənənəvi təlim üsullarına oxşarlıq göstərildiyini qeyd etmək lazımdır. Yəni təhsilverən tərəfindən konkret əməliyyat ardıcılıqları üzərində iş qurulur. İkinci üslub seçimi fəal təlim metodunun əsas mahiyyətini özündə göstərməsinə baxmayaraq, primitiv bir xüsusiyyət daşıdığını düşünürük. Praktiki təlim üslubu ilə təlim materiallarında verilmiş faktiki isbatların və eksperimentlərin aparılmasına və əldə olunan nəticələrin şablonlaşmış izahatına dair işlərin görülməsi bu üslubun mahiyyətini təşkil edir. Əlbəttə, prosesin bu fəaliyyət çərçivəsində müəllimin yönləndirməsi ilə baş verdiyini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Təhsilalan özü sərbəst formada deyil, bir təlimatlandırıcı tərəfindən və ya təlim materialında verilmiş ardıcılıqlar əsasında öz işini tənzimləyir. Təlim müddəti boyunca təhsilverənin daha çox fəal olduğu aydınlaşır. Fəallıq dərəcəsini göstərmək məqsədi ilə bu modeldə müəllim və tələbə tərəfindən qərar qəbulətmə diapazonu müəyyən edilir.

Modeldə diqqət çəkəsi **iki** üslub vardır. Onlardan **birincisi** tələbə təşəbbüslü üslubdur ki, burada tələbə mərkəzli olmaqla birbaşa təhsilalanın kompetensiyalarına əsaslanan bir fəaliyyət qurulur. **İkincisi** isə öz-özünü öyrətmə üslubudur. Öz-özünü öyrətmə üslubu geniş mənada ömürboyu təhsil konsepsiyası ilə də uyğunlaşır. Burada təhsilalanın qarşılaşmadığı və ya müəyyən bilik əskikliyi hiss etdiyi məqamları öz ilkin bilik və bacarıqları hesabına kompensasiya etməsinə cəhd və təşəbbüs göstərməsi üzərində qurulan təlim üslubundan söhbət gedir.

Tələbə və müəllim mərkəzli öyrənmə üslublarından asılı olmayaraq təlim prosesinin gedişatında qərar qəbulətmə mərhələləri də (yəni planlaşdırma, tətbiqetmə və qiymətləndirmə) göstərilir. Planlaşdırma öyrənmə prosesində yalnız təhsilverən tərəfindən deyil, fərdin özünün yanaşması çərçivəsində qurulan primitiv planları da nəzərdə tutur.

Araşdırma zamanı modelin şərhə bir çox açar məsələləri üzə çıxardı. Üslub spektrinin genişliyi və modelin banisi tərəfindən qeyd olunan “üslub spektrində yer alan hər bir üsul eyni dərəcədə əhəmiyyətlidir” fikri modelin fərqli baxış bucağı ilə yenidən işlənilə bilməsi xüsusiyyətini üzə çıxarır. Model ilkin halda müəllifi tərəfindən idman və bədən tərbiyəsi (fiziki hazırlıq) dərslərində tətbiqi üçün təklif edilsə də, baza prinsipləri üzərində uyğunlaşdırmaq şərti ilə digər fənlərdə, eləcə də digər modullarda da tətbiqi mümkündür.

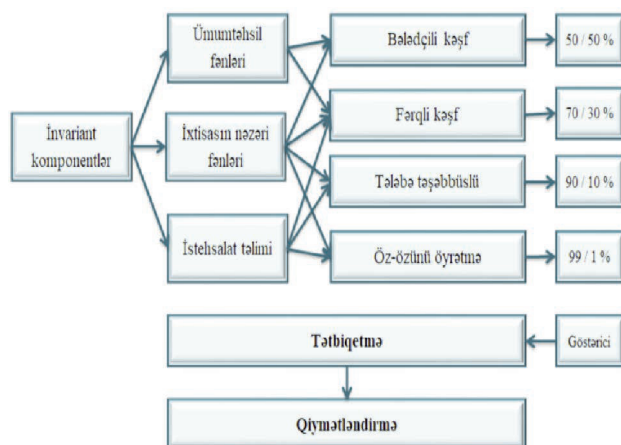
Mosstonun təlim üslubu modelinin əsas məqamları və mahiyyəti saxlanılmaqla, xüsusilə tədrisin səviyyələrinə uyğun olaraq tətbiqi müəllif tərəfindən irəli sürülmüşdür. Xüsusilə modeldə tələbə mərkəzli fəaliyyəti özündə əks etdirən təlim üslublarının digər fənlərdə tətbiqi əhəmiyyətli olacaqdır. Mosstonun təlim üslubu modelinin özəyi və ən əsası qərar qəbulətmə diapazonu saxlanılmaqla peşə təhsili və təlimi

sistemində səmərəli təlim modelinin işlənilməsi mümkündür.

İntegrativ prinsipli səmərəli təlim modelinin işlənilməsi

Peşə təhsili və təlimi sistemində tədris prosesi ümumtəhsil səviyyəsindən bir qədər fərqli təşkil olunur. Burada tədris ümumtəhsil fənləri, ixtisasın nəzəri fənləri və istehsalat təlimi olmaqla təşkil olunur. Peşə təhsilinin modul sistemində keçid astanasında olduğunu qeyd etmək lazımdır. Ümumtəhsil fənləri üçün standartlar və təlim nəticələri orta məktəbdə olduğu kimi və ya bir qədər fərqlidir. Ümumtəhsil fənlərinin tədrisi üçün demək olar ki, münbit şəraitin olmasını söyləmək olar. Lakin burada mövcud yanaşma integrativ prinsipin gözlənilməsi olmalıdır. Çünki ümumtəhsil fənlərinin tədrisi yalnız o fənnin məzmununun birbaşa çatdırılmasına deyil, ixtisasla əlaqələndirmə meyillərinin olmasına da diqqət yetirir. İxtisasın nəzəri fənlərində isə ümumilikdə ixtisasın nəzəri əsasları real nümunələrə əsaslandırılaraq tədrisi aparılır. İxtisasın nəzəri dərsləri təşkil olunarkən əsas kriteriya kimi istehsalat təlimi dərslərində baxılan praktiki işlərin görülməsi üçün tələb olunan nəzəri biliklərin lazımlığı götürülməlidir. Aydın olur ki, hər üç tədris istiqamətləri bir nöqtədə kəsişir. Bu xüsusiyyəti və tələbə mərkəzli fəaliyyəti bir arada tətbiq edərək peşə təhsili və təlimi sistemi üçün həm integrativ prinsipləri gözləyən, həm də səmərəli təlim mühitinin qurulmasını dəstəkləyən təlim modelinin meydana çıxdığının şahidi olarıq (şəkil 2).

Təklif olunan modeldən göründüyü kimi, model invariant komponentlər bazasında integrativ prinsip əsasında qurulmuşdur. Invariant komponentləri ümumtəhsil fənləri, ixtisas nəzəri fənlər və istehsalat təlimi üçün zəmin rolunda çıxış edir. İlkin mərhələdə ixtisasın dəyişməz (dövrün tələbləri nəzərə alınmamaq şərti ilə) bilik və bacarıqları üç sistem arasında bölüşdürülmüşdür. Sıralanmada da bu bölüşdürülmənin iyerarxik prinsip gözlənilməsini qeyd etmək lazımdır. **Birinci mərhələdə** mühit xüsusiyyətlərindən asılı olaraq dəyişməyən komponentlərin *ümumtəhsil fənlərində* əks olunmasıdır.

Şəkil 2. Peşə təhsilində integrativ prinsipli səmərəli təlim modeli

Qeyd edək ki, ümumtəhsil fənlərinin özünün standartları olmasına baxmayaraq, ikili standart əsasında qurulması daha məqsəduyğundur. İkinci standart, məhz elə invariant komponentlərdir ki, ixtisasa giriş mərhələsində təkanverici qüvvə funksiyası rolunu oynayır. Ümumtəhsil fənlərinin ikili standart əsasında tədrisi vahid yanaşmadır. Eyni zamanda biz burada sinergizmin intensiv istifadəsini də unutmamalıyıq.

Ümumtəhsil fənlərinin tədrisində səmərəli təlim mühitinin qurulması üçün Mosstonun təlim üslubu modelinin bazasında təşkili təklif olunur. Burada (A), (B), (C), (D), (E), (F), (G), (H), (İ), (J) və (K) üslub spektrlərindən (F) və (H) təlim yanaşmasının tətbiqi irəli sürülmüşdür. Bu üslubların seçilməsində əsas məqsəd bələdçili və fərqli kəşf yanaşması zamanı mövcud faktların yenidən isbat edilməsi və ya fərdi qaydada mövcud faktların yenidən izahının verilməsi mənasını daşımasıdır. Ümumtəhsil fənlərinin məzmunu və məqsədi də elə isbatlanmış və öz əsasını tapmış hadisə, fakt və elmi prinsiplərin müxtəlif üsullarla çatdırılmasından ibarətdir. Mahiyyət etibarilə bələdçili və fərqli kəşf təlim üslubunun ümumtəhsil fənlərinin tədrisində tətbiqini məqsəduyğun hesab etmək olar.

İkinci mərhələ yenə mühit xüsusiyyətlərindən asılı olaraq dəyişməyən komponentlər zəminində qurulan *ixtisasın nəzəri fənləridir*. İxtisasın nəzəri fənləri peşə təhsili və təlimində, bəlkə də ən diqqət yetiriləsi bir məqam olduğunu söyləmək düzgün olardı. Bəzi təhsil işçiləri ixti-

sasın nəzəri fənlərinin deyil, istehsalat təliminin daha ciddi bir mövqeyə sahib olduğu fikrini irəli sürürlər. Yadda saxlamaq lazımdır ki, istehsalat təlimi və ixtisasın nəzəri fənləri paralel aparılır və istehsalat təlimi birmənalı olaraq ixtisasın nəzəri fənləri üzərində qurulur. Bunu keçid prosesi də adlandıra bilərik. Keçid prosesi, yəni ixtisas fənlərində baxılan məsələlərin elmi, eləcə də ixtisasa dair faktların şərh və analiz edilməsi baxımından əldə olunan biliklərin istehsalat təlimində bacarıqlara çevrilməsidir. Fərz edək ki, “mobil telefonların təmiri ustası” ixtisasında tədris olunan mikrosxemlərin təmiri fənnindən “Nasazlıq diaqnostikası üsulları” mövzusunə yiyələnmədən sxemdə nasaz vəziyyətə düşmüş elementin və ya modulun hansı formada və hansı üsulların köməyi ilə müəyyən edilməsi prosesi bir qədər mücərrədləşdirilmiş olar. Mücərrəddən konkretliyə doğru izlənən təlim yoluna zidd bir hal olduğu üçün nəinki qarşıya çıxan təlim məqsədinə yiyələnmək, əksinə, təhsilalanlarda qeyri-müəyyən bir vəziyyətin yaranmasına gətirib çıxaracaqdır.

Müəyyən etdik ki, ixtisasın nəzəri fənlərinin düzgün təşkil edilməsi və təlim prosesinin səmərəli keçirilməsi ixtisasa yiyələnmək baxımından olduqca vacibdir. Xüsusilə keçid prosesində ləngimə və boşluqların olması təlim müddəti boyunca təhsilalanlarda anlayış yayınmalarına və praktiki bacarıqların möhkəmləndirilməsinə maneələr yaradacaqdır. Deməli, ixtisasın nəzəri fənlərində səmərəli təlim üslub və metodunun seçilməsi zəruridir. Təklif olunan modeldə bu xüsusiyyətlər nəzərə alınmış, model pilləli təşkil olunmuşdur. Bu yanaşma bir qədər peşə təhsili müəssisələrində tədris prosesi ilə uyğunluq təşkil etmir. Uyğunluq dedikdə, əvvəlcə ümumtəhsil fənlərinə paralel olmaqla ixtisasın nəzəri fənlərinin və istehsalat təliminin paralel aparılması konsepsiyası deyil, ilkin olaraq ümumtəhsil fənlərinə paralel ixtisasın nəzəri fənlərinin tədrisi, müəyyən bir vaxtdan (məsələn, 9-cu sinifdən daxil olan qruplarda I yarımildən) sonra isə istehsalat təliminin keçirilməsinə başlanılması nəzərdə tutulur. Məsələn, “mobil telefonların təmiri ustası” ixtisasında tədris olunan fənlərdən elektron elementləri və onların dövrədə iş prinsipini tam mənimsəmədən istehsalat təlimində təhsilalanın qarşısına mürəkkəb elektron ele-

mentlərdən təşkil olunmuş çap lövhələri qoyulur. Yenə də təhsilalanlarda anlayış yayınmalarına və bacarıqların mənimsənilməsində “təqlidçi” mənimsəmənin olmasına zəmin yaranır. “Təqlidçi” mənimsəmə isə yüksək keyfiyyətlərə malik ixtisaslı kadrların yetişdirilməsi demək deyildir.

Göründüyü kimi, mərhələli keçid prosesi gözənilməlidir. Məhz modeldə bu yanaşma təklif olunmuşdur. Fikir versəniz, əvvəlcə, ümumtəhsil fənlərinin tədrisi üçün (F) və (H) təlim üslubları müəyyən edilmiş, sonra isə bu təlim üslublarına alternativ üslublar olaraq (J) və (K) təlim üslubları əlavə edilmişdir. (J) və (K) təlim üslubları daha çox özündə sərbəstlik və azad fəaliyyət prinsiplərini daşıdığı üçün bu modeldə nəzərdə tutulmuşdur. Təlim üslublarının asılı olmadan qərar qəbul etmə bacarığının formalaşmasında imkanlarını nəzərə alaraq, ixtisasın nəzəri fənlərinin tədrisində alternativ və bir o qədər də intensiv müraciət edilməsi lazım olan bir təlim üslubu olduğunu qeyd etmək lazımdır. Modeldə ixtisasın nəzəri fənlərinin tədrisi üçün 4 təlim üslubuna müraciət edilməsində əsas məqsədimiz bəzi mövzuların izahında təhsilverən mərkəzli mühitin qurulması ehtiyacının olmasıdır. Bu da nəzərə alınaraq modelin imkanları genişlənmişdir, nəticəsinə gələ bilərik. (K) təlim üslubunun xüsusi çəkisi mövcuddur. Bu üslubda təhsilalanların yetişdirilməsi ixtisas mövzularının yalnız təhsil müəssisəsi daxilindəki fəaliyyətinə deyil, təhsilalanın gündəlik həyat fəaliyyətində də tətbiqinə və qavramasının yaxşılaşdırılması məqsədi ilə təhsilalan mərkəzli fəaliyyətinin qurulmasına stimül verir. Bir daha təlim modelinin peşə təhsili və təlimi sisteminə adaptiv xüsusiyyətlərini görmüş oluruq.

Invariant komponentlərin cəmləşdiyi növbəti mərhələ pilləli keçidin son nöqtəsi olan **istehsalat təlimidir**. Qeyd edək ki, bugünədək söylənilən fikirlərin yalnız bir məqsədi vardır. Bu məqsəd istehsalat təliminin səmərəli təşkil olunması üçün uyğun mühitin yaradılmasıdır. İstehsalat təlimi üçün təlim üslubunun seçilməsində açar ifadə “tələbə mərkəzli təlim mühiti”dir. Tələbə mərkəzli təlim mühitini qurmaq məqsədi ilə modeldə elə üslub seçilməlidir ki, orada təhsilalanların fəaliyyəti daha da ön planda olsun. (F) təlim üslubu istisna olmaqla, yerdə qalan təlim üslublarında fəaliyyət, demək olar ki, təh-

silalanın üzərində qurulmuşdur. İstehsalat təliminin təşkili üçün təklif olunan modeldə, məhz buna görə (H), (J) və (K) təlim üslublarına müraciət edilmişdir. Arzu olunandır ki, istehsalat təlimi ustaları təlim zamanı ən çox müraciət etdikləri təlim üslubu (K) təlim üslubu olsun. Səbəb isə bu təlim üslubunun sərbəst qərarvermə və situasiyalı vəziyyət yaradaraq özününküləşdirilmiş həll yolu yaratmaq kimi xüsusiyyətlərə malik olmasıdır.

Nəticə. Yazılanlar onu deməyə əsas verir ki, təklif olunan model peşə təhsilində tədris prosesinin təşkilinin bütün detallarını və nüanslarını özündə cəmləşdirən, səmərəli təlim mühitini dəstəkləyən integrativ təlim modelidir. Modelin müsbət cəhəti kimi təlimlər arasında integrasiyanın olmasını, həm tələbə mərkəzli təlim mühitinin dəstəklənməsini, həm də təlim prosesində bir o qədər çətin mərhələ olan qiymətləndirmə prosesinin sadələşdirilməsinin üstünlüklərini göstərə bilirik.

Qiymətləndirmə prosesi təlimin bütün faza-larında nəzərə alınması, mürəkkəb və dürüst qərarın verilməsi tələb olunan təlimin son nəti-cəsidir. Bir sözlə, təlimin hansı keyfiyyətdə baş verməsini və təhsilalanın mənimsəmə dərəcəsinin kəmiyyət göstəricisini müəyyən edir. Qiymətləndirmənin aparılması da təklif olunan modeldə nəzərə alınmışdır. Modeldə hər bir təlim üslubuna uyğun qiymətləndirmə göstəricisi müəyyən edilmişdir. Qiymətləndirmənin kəmiyyət xarakteri əsasən hər bir təlim üslubuna uyğun təyin edilmişdir. Təlim üslublarına uyğun kəmiyyət xarakteristikasının müəyyən edilməsi ilkin halda bir qədər çətinlik yaratmışdır. Təklif kimi (H) təlim üslubu üçün 50% / 50%, (İ) təlim üslubu üçün 70% / 30%, (J) təlim üslubu üçün 90% / 10% və (K) təlim üslubu üçün 99% / 1% nisbətləri müəyyən edilmişdir. Faiz göstəriciləri təhsilalanın təlim prosesində aktivliyini müəyyən edir. Birinci faiz göstəricisi təlim prosesində təhsilalanın aktivliyini, ikinci faiz göstəricisi isə təhsilverənin təlim prosesindəki istiqamətləndirmə və təlimatlandırmaqlarının faiz göstəricisini müəyyən edir. Beləliklə, təklif edilən model həm tədrisdə səmərəli təlim üslubunun seçilməsində, həm də qiymətləndirmə üçün bir vasitə rolunu

oynayır. Eləcə də bu model Azərbaycanda peşə təhsili və təlimi üçün təklif olunan ilk təlim modelidi olduğunu düşünürük. Bu səbəbdən, üzərində ciddi işlənilməsi lazımdır. Üstünlüklərinə və keyfiyyətlərinə əsasən, bu modelin tətbiqini əhəmiyyətli hesab etmək olar. Əlbəttə, model müzakirəyə açıqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. International Bildung Wissenschaft Innovative Methods of Technical and Vocational Education. 2/89, Report of the UNESCO International Symposium Hamburg, June 5-9, 1989.
2. Gafarov G. The Current State Of Vocational Education In Azerbaijan: Identifying Problem. International Journal of Academic Pedagogical Research (IJAPR), ISSN: 2643-9123 vol. 5, Issue 8, August 2021, pp. 41-43.
3. Qafarov Q. Azərbaycanda peşə təhsili müəssisələrinin təhsilalanlar kontekstində qiymətləndirilməsi. "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, №3 (696), 2021, səh. 75-85.
4. Qafarov Q. Peşə təhsilində təlim nəzəriyyələri və müasir yanaşmalar (elmi-metodik vəsait). Bakı, 2021, səh.118.
5. Qafarov Q., Atakişiyeva C. Səriştəəsaslı modulların tədrisində təlim strategiyasının tətbiqinin nəzəri və praktiki məsələləri. "Peşə təhsili və insan kapitalı" jurnalı, cild 4, №3, 2021, səh. 85-90.
6. Ekici G. Meslek Lisesi Öğretmenlerinin Öğretim Biçimleri. Eğitim ve Bilim 2009, cilt 34, sayı 151.
7. Yeşilyurt E., Okudan Ü., Kızılaslan B. Öğretim stili modelleri: teorik temelleri bağlamında kapsayıcı bir derleme çalışması. The Journal of International Social Research, cilt 13, sayı 72, ağustos, 2020.
8. Ahmad A., Nordin M.K., Ali D.F., MB.A.N., Latip N.A. Practices in Vocational Teaching Method to Improve the Quality of Teaching. The Social Sciences 12 (3), 2017, pp. 413-418.
9. Yoshida F., Conti G.J., Yamauchi T., Iwasaki T. Development of an instrument to measure teaching style in Japan: The teaching style as-

essment scale. Journal of Adult Education. 43 (1), 2014, pp. 11-18.

G.Gafarov

**Development of an effective training model
with a target integrative principle in
vocational education and training**

Abstract

Vocational education has a very important place in the education system of Azerbaijan. For this reason, our state is constantly developing this field and the program of integration of vocational education with world standards is successfully implemented. In this transitional stage, the greatest burden falls on the educators and the education process they organize. Educators carry out training within the framework of vocational education and training characteristics according to the level of the audience, taking into account the environment. The educational process is complex and equally important. The right organization is invaluable in achieving the goals set in vocational education and we can say that it depends on this factor. It would be appropriate to benefit from the experiences of world educators in the organization of education. If we accept in one case that there is no fixed model for vocational education and training in Azerbaijan, then this would be the right decision.

The article focuses on teaching methods and techniques related to learning and teaching processes. By determining the characteristic point and advantage of each method and style, it has been tried to combine the qualities in a single model. As a result, an effective education model with an integrative principle has emerged for vocational education and training. Based on the preliminary discussions, we can say that the model has superior qualities and adaptive features.

Г.Гафаров

**Разработка эффективной модели
обучения с целенаправленным
интегративным принципом в
профессиональном образовании
и обучении**

Аннотация

Профессиональное образование занимает очень важное место в системе образования Azerbaijan. Поэтому это направление постоянно развивается нашим государством, и успешно реализуется программа интеграции профессионального образования в мировые стандарты. На этом переходном этапе самая большая нагрузка ложится на педагогов и процесс обучения, который они регулируют. Педагоги осуществляют обучение в рамках характеристик профессионального образования и обучения по уровню аудитории с учетом среды. Тренировочный процесс сложен и не менее важен. Его правильная организация неоценима в достижении целей, поставленных в профессиональном образовании, и мы бы сказали, что она зависит от этого фактора. Было бы уместно обратиться к опыту мировых педагогов в организации обучения. Так что, если принять, что в Azerbaijan нет инвариантной модели профессионального образования и обучения, то это будет правильное решение.

В статье рассматриваются методы обучения и методы, связанные с процессами обучения и преподавания. Определены характерные черты и преимущества каждого метода и стиля и сделана попытка объединить эти качества в одной модели. В результате возникла эффективная модель обучения с интегративным принципом профессионального образования и обучения. На основании предварительных обсуждений можно сказать, что модель обладает превосходными качествами и адаптивными свойствами.